

YES, WE CAN!

The Capabilities Approach and the City

M. Schlingmann

0437352

Deeltijd Wijsbegeerte

Bachelorscriptie 8-7-2011

Inhoud	2
1. Inleiding	3
§ 1 De stad	3
§ 2 Aristoteles	4
§ 3 Werkwijze	5
2. Martha Nussbaum en The Capabilities Approach	6
§ 1 Wat is een theorie van een goed leven?	6
§ 2 Wat houdt de benadering van Martha Nussbaum in?	6
§ 3 Hoe ziet de lijst van Human Capabilities eruit?	9
§ 4 Hoe verhouden de punten op de lijst zich tot elkaar?	11
§ 5 Wat zijn de argumenten?	12
3. De stedelijke ervaring blootgelegd	14
§ 1 Wat is een stad?	14
§ 2 Waarom mensen naar de stad trekken	14
§ 3 Geluk in de stad	16
§ 4 Verbeterde (?) mogelijkheden	16
§ 5 De balans opmaken	17
4. Het goede leven ontmoet de stedelijke ervaring	19
§ 1 Natuur	19
§ 2 Futurum	20
§ 3 Wat zegt dat over The Capabilities Approach?	20
5. Conclusie	24
Literatuur	26

1. Inleiding

§ 1. De stad

“Sinds ik uit Antwerpen weg ben heb ik zelfs niet één vers meer gemaakt; ik zing niet meer, ik speel geen citer meer, ik doe niets meer aan de kunst van de muziek; het komt me soms voor dat ik mezelf heb verloren.”¹ De woorden die de Groningse filosoof Rudolphus Agricola schreef in 1482 laten het goed zien: de plaats waar iemand zich al dan niet bevindt kan een bijzonder grote invloed uitoefenen op zijn welzijn.

Vandaag de dag woont iets meer dan de helft van de wereldbevolking (50.5%²) in een stedelijk gebied³. Die voorkeur voor het wonen in een stad roept bij mij de vraag op naar het waarom van die voorkeur. Daarvoor zijn goede redenen te bedenken. Wellicht is het prettiger om in de stad te leven, of kunnen mensen hier makkelijker hun behoeften bevredigen. Ook een mogelijkheid is dat mensen denken dat het leven in de stad beter is dan in ruraal gebied.

Dat brengt me bij de vraag of het leven in de stad daadwerkelijk beter is dan het leven in dorpen of op het platteland. Dat is een voor de hand liggende vraag, wanneer het grootste gedeelte van de wereldbevolking in een stad woont. Vanuit dit gezichtspunt vind ik het op zijn minst opmerkelijk te noemen dat het leven in de stad nog nooit is betrokken bij theorieën van het goede leven. Bij mij wekt het althans voldoende belangstelling op om mij aan te zetten tot het onderzoeken hoe het leven in de stad te verenigen valt met een theorie van het goede leven.

Een mogelijke oorzaak van het ontbreken van filosofisch onderzoek naar het goede leven vanuit het leven in een hedendaagse stad is dat de voorkeur van mensen om stedelijk te wonen pas een relatief jong fenomeen is. Voor mij vormt dat eens te meer een reden om het fenomeen nader te bekijken. In het geval dat de vormen van sociabiliteit in de wereld veranderen, zou het namelijk goed kunnen zijn dat er eveneens iets verandert aan het goede leven of wat daaronder wordt verstaan. Het interpreteren van een theorie van het goede leven vanuit een nieuw gezichtspunt kan nieuwe inzichten opleveren over wat wij verstaan onder het goede leven. Aldus ben ik aanbeland bij het onderwerp dat ik hier aan nader onderzoek wil onderwerpen: Geeft de hedendaagse stadservaring ons redenen om anders naar het goede leven te gaan kijken?

§ 2. Aristoteles

De stad is niet het eerste dat in je opkomt wanneer je onderzoekt wat het goede leven inhoudt. Op de eerste plaats komen over het algemeen meer elementaire

¹ Eskens, Erno. *Filosofische reisgids voor Nederland en Vlaanderen*. Uitgeverij Contact 2000. p. 79.

² CIA, The World Factbook, 2010: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

³ Definitie: ‘urban areas, as defined by the country’ CIA, The World Factbook 2010.

zaken aan de orde, die veelal liggen in de rechten/behoefte sfeer. Pas in tweede instantie rijst het besef dat er mogelijk toch banden zijn met het leven in de stad. Dan gaat het niet alleen om behoeftebevrediging, maar ook om mogelijkheden. Zo denk ik bijvoorbeeld aan de hoeveelheid opties die mensen in de stad voorhanden hebben om hun capaciteiten te ontwikkelen, zich passend te scholen, werk te vinden. Het vermogen hulp te vinden bij het oplossen van problemen of gelijkgestemden te ontmoeten.

De vraag blijft of dat toevallige factoren zijn, of dat er daadwerkelijk iets is in een stad dat bevorderlijk is voor het goede leven. Heeft de stad iets te maken met het goede leven en zo ja, wat dan? Door aan de hand van deze vragen een concrete situatie als het stadsleven te bekijken, komen mogelijk gronden boven water die voldoende relevant zijn om de filosofisch onderbouwde theorie van het goede leven te veranderen.

De theorie die ik daarvoor als uitgangspunt neem is een hedendaagse theorie over het goede leven in de geest van Aristoteles. Aristoteles is een van de belangrijkste klassieke filosofen, naar wiens theorie over het goede leven vandaag de dag nog steeds wordt terugverwezen om te begrijpen wat we moeten verstaan onder het goede leven. Ik heb ervoor gekozen om niet mijn toevlucht te zoeken tot de originele tekst van Aristoteles, maar me in plaats daarvan te verlaten op een theorie die reeds is uitgewerkt in de geest ervan door Martha Nussbaum: De Capabilities Approach. De reden dat ik daarvoor heb gekozen is dat ik denk dat deze uitwerking van de theorie de belangrijkste principes van Aristoteles' visie op het goede leven weergeeft en die daarbij is aangepast aan de hedendaagse realiteit. Deze lijst is op verschillende manieren op te vatten, waaronder ook als een theorie van het goede leven. Verder geeft Nussbaum een concrete lijst met Human Functional Capabilities, die de theorie makkelijker hanteerbaar maakt. Tot slot schrijft Nussbaum zelf in het boek *The Capabilities Approach* dat de "intuitive conception of human functioning and capability demands continued reflection and testing against our intuitions"⁴.

Al met al lijkt dit mij voldoende rechtvaardiging om de volgende vraag te stellen: Levert een analyse van het stadsleven voldoende argumenten op om de bestaande theorie –de Capabilities Approach– aan te passen?

§ 3. Werkwijze

De structuur van deze queeste is als volgt: om te beginnen zal ik het Aristotelische idee van het goede leven uiteenzetten aan de hand van Nussbaums lijst van Human Functional Capabilities. Hierbij zal ik ook ingaan op een argument dat Nussbaum impliciet geeft voor het accepteren van de lijst; te weten: dat intuïtie een van de criteria is waarop de lijst tot stand komt.

⁴ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press. 2008. p.77

Vervolgens zal ik bekijken wat we precies verstaan onder een stad en het stadsleven. Daarvoor grijp ik terug op literatuur uit de sociologie en de sociale geografie. De meeste sociologische werken die een stad behandelen, hebben daarvoor een stad in de Verenigde Staten tot model. Uit dit aanbod heb ik gekozen voor *The Urban Experience* van Claude Fischer, omdat hierin onderzoek is gedaan naar hoe het leven in de stad eruit ziet voor zijn inwoners, waardoor er een goed beeld ontstaat van wat er in een stad gebeurt.

Onderzoeken die zich richten op Nederland namen veelal meerdere steden mee in hun bevindingen. Delen van die literatuur vallen wel te vertalen naar een stad in zijn algemeenheid, maar misschien niet direct allemaal naar elke specifieke stad. Het boek *'Randstad Holland'* is gebaseerd op een multidisciplinair wetenschappelijk onderzoek naar stedelijke netwerken in Nederland en biedt daarmee een breed maar samenhangend overzicht van de ontwikkeling, de problematiek en de positieve kanten van de belangrijkste grote steden in Nederland. In aanvulling daarop doet de *'De verborgen stad'* van de socioloog Godfried Engbersen specifiek onderzoek naar het leven in Rotterdam.

Met deze diverse literatuur over steden denk ik voldoende te hebben om een algemeen beeld te schetsen van wat het stadsleven in een hedendaagse Westerse stad inhoudt. In hoofdstuk 3 bekijk ik de bevindingen over de stad op basis van de bestudeerde literatuur.

Vervolgens kijk ik in hoofdstuk 4 welke feiten over het goede leven afwijken van wat er besproken wordt in de lijst van Human Capabilities. Aangezien intuïtie een criterium is geweest voor het opstellen van een dergelijke lijst, kunnen aanvullende intuïties die we op deze wijze verkregen hebben mogelijk voldoende reden zijn om deze lijst te herzien. Dit argument wordt nader bekeken in dit hoofdstuk, waarna de conclusie volgt.

2. Martha Nussbaum en The Capabilities Approach

§ 1. Wat is een theorie van een goed leven?

Een theorie van een goed leven is te scharen onder de ethische theorieën. Een duidelijke omschrijving van wat een theorie van het goede leven inhoudt, is de volgende:

“A theory of the good is a claim about what it means for a human life to be going well or about what sorts of events and developments in their lives human beings have strongest reason to desire or approve.⁵”

Er bestaan verschillende visies op wat het goede is waar het in de theorieën over gaat. Elk van de uiteenlopende theorieën over het goede leven stellen andere zaken centraal, variërend van streven naar behoeftebevrediging of het vermijden van pijn tot een bepaalde verdeling van financiën of geluk.

In het geval van Aristoteles betekent ‘goed’: beantwoordend aan het interne doel dat volgens hem wezenlijk aanwezig is in elk mens.⁶ Aristoteles heeft daarmee een zogeheten teleologisch beeld van het menselijk leven; omdat hij het doel dat de mens heeft, centraal stelt in het mensenleven. Aristotelische deugdethiek geeft een belangrijke rol aan verlangens en emoties van de mens, maar ziet de rede als het principe dat de handelingen van de mens ordent.

Volgens Aristoteles is een leven dat goed is gericht op het bereiken van het hoogste goed; activiteit van de ziel in overeenstemming met haar eigen deugd. Een deugd is datgene wat ligt tussen twee ondeugden. Wie goed wil handelen moet de juiste keuze maken afhankelijk van persoon, tijd, plaats en omstandigheden.⁷

§ 2. Wat houdt de benadering van Martha Nussbaum in?

In de geest van het gedachtegoed van Aristoteles⁸ werkte de filosofe Martha Nussbaum de Capabilities Approach (CA) uit, een benadering die mogelijkheden die mensen hebben centraal zet als basisvoorwaarde voor hun ontwikkeling. Die basisvoorwaarden (*capabilities*; ook wel vertaald als handelingsmogelijkheden

⁵ <http://cyber.law.harvard.edu/bridge/Philosophy/essay3.txt.htm>

⁶ Van Tongeren, Paul:(2004) *Deugdelijk leven*. Sun Nijmegen p. 28-54

⁷ Encyclopedie van de filosofie van de Oudheid tot vandaag. Termen, begrippen, namen en stromingen. Boom. p. 36

⁸ p. 70 Women and Human Development. The Capabilities Approach. Martha Nussbaum.

of vrijheden) nam ze op in een lijst van zogeheten Human Functional Capabilities.

De theorie is op vele manieren op te vatten. Zelf beoogde Nussbaum vooral een universele theorie van rechtvaardigheid te creëren, met daarin enkele politieke principes die deel zouden moeten uitmaken van elke constitutie.⁹ Doordat de CA een conceptuele theorie is die fenomenen in het welzijn van mensen analyseert, is de theorie echter op veel meer manieren inzetbaar dan alleen die door Nussbaum nagestreefde. Zo kan de CA worden gebruikt voor voorstellen voor veranderingen in de maatschappij, of om politiek beleid te maken. Het kan dienen als gereedschap voor ontwikkelingssamenwerking, of om een kosten-batenanalyse te maken van een bepaalde leefomgeving. Maar door de theorie in praktijk te brengen kan de CA ook bijdragen aan het vergroten van welzijn voor mensen. Dat de lijst kan worden ingezet voor een begrip van het goede leven wordt wel duidelijk doordat het welzijn van mensen iets is dat centraal staat in zowel de Capabilities Approach als de lijst van Human Functional Capabilities.

Nussbaum zelf maakt dit in *Women and Human Development* duidelijk als ze het heeft over “een ander (...) doel”¹⁰ van de theorie: “It specifies a space within which comparisons of life quality (how well people are doing) are most revealingly among nations.”

Als de theorie kan dienen als zo’n standaard waarop de levenskwaliteit kan worden gemeten, lijkt het mij eveneens gerechtvaardigd de benadering te gebruiken als een hedendaagse theorie in de geest van Aristoteles over wat het goede leven is.

Bekeken als theorie over het goede leven kunnen we de CA karakteriseren als *opportunity-based*.¹¹ Dat wil zeggen dat binnen de theorie de menselijke mogelijkheden centraal staan. Het is belangrijk te beseffen dat er een verschil is tussen het hebben van mogelijkheden en het verwerkelijken van deze mogelijkheden. Het hebben van mogelijkheden is een *capability*, waarbij het erom gaat dat mensen in de gelegenheid zijn, of, in andere woorden: de vrijheid hebben om iets te doen.

Of mensen die mogelijkheden vervolgens benutten en hun kansen verwezenlijken van die mogelijkheden zijn keuzes en het uitvoeren van die keuzes. Daarom kunnen we het verwezenlijken van mogelijkheden zelf geen *capability* noemen. Het is er wel een uitvloeisel van; want het hebben van een *capability* is er een voorwaarde voor.

Volgens Nussbaum zijn er drie soorten *capabilities*; *basic capabilities*, *internal capabilities* en *combined capabilities*. De eerste soort liggen aan de basis en zijn nodig om andere capabilities te kunnen ontwikkelen. Tot deze soort behoren bijvoorbeeld ruiken, proeven, liefhebben, redelijk denken en moraal. De tweede soort betreft zaken die iets meer tijd nodig hebben om tot wasdom te komen,

⁹ p. 24 Robeyns Ingrid (2003). *The Capability Approach: An Interdisciplinary Introduction*.

¹⁰ p. 6 Nussbaum, Martha. (2000) *Women and Human Development. The Capabilities Approach*.

¹¹ P. 21 Robeyns Ingrid (2003). *The Capability Approach: An Interdisciplinary Introduction*.

waaronder het spreken van een taal en het hebben en uiten van een mening. De derde soort *capabilities* zijn de combined *capabilities*, oftewel: internal *capabilities* gecombineerd met externe condities die nodig zijn om deze functies te kunnen uitoefenen. Immers; je hebt niets aan vrijheid van meningsuiting wanneer je na het uiten van een mening direct wordt opgepakt en terechtgesteld. Deze derde soort *capabilities* is de soort waar het in de lijst om gaat.¹²

Het is dus niet zo dat de mogelijkheden op zichzelf genoeg zijn, het is een voorwaarde dat het mogelijk is om ze uit te voeren. Zoals Nussbaum zelf elders aangeeft: “And we ask not just about the resources that are sitting around, but about how those do or do not go to work”.¹³

Het doel dat de theorie voor ogen heeft is dus uiteindelijk om de menselijke vrijheid te vergroten. Het gaat hierbij om reële vrijheden die nodig zijn om mensen toegang te geven tot mogelijkheden/ *capabilities*. De theorie is zo beschouwd een raamwerk van normen. Die normen geven aan welke vrijheden minimaal nodig zijn voor mensen om hen toegang te geven tot hun mogelijkheden.

Dat de theorie zich heeft toegespitst op de mogelijkheden die mensen hebben, wil overigens niet zeggen dat er binnen de theorie geen aandacht is voor economische belangen, behoeftebevrediging, sociale positie, etc. In de CA zijn het randzaken geworden die ten dienste staan van de menselijke vrijheid.

De CA gaat dus uit van de mogelijkheden die mensen hebben om de kwaliteit van hun leven te verbeteren en niet van de mogelijkheden die deze mensen daadwerkelijk hebben verwezenlijkt (*functionings*). De theorie stelt dus de *capabilities* centraal in plaats van de *functionings*.

Dat valt te verdedigen doordat het verwezenlijken van de mogelijkheden onder de vrijheden valt die de mensen hebben; dat ze autonoom zijn om hun eigen keuzes te maken naar hun eigen idee van wat een goed leven is. De focus op *capabilities* is een principiële keuze die te maken heeft met het onderliggende idee van de theorie, zo blijkt uit de motivatie die Nussbaum geeft voor het ontwikkelen ervan:

“We want an approach that is respectful of each person’s struggle for flourishing, that treats each person as an end and as a source of agency and worth in her own right.”¹⁴

¹² Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p.85

¹³ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p.71.

¹⁴ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p. 69 *Women and Human development. The Capabilities Approach*. Martha Nussbaum.

Hoe belangrijk die vrijheid is dat mensen zelf kunnen bedenken wat zij verstaan onder 'het goede', blijkt bijvoorbeeld ook uit punt 6 –een van de centrale punten- van de lijst van Human Capabilities: 'In staat zijn een beeld te vormen van het goede en deel te nemen aan kritische reflectie over het plannen van iemands leven.'¹⁵ Wanneer niet de *capabilities* centraal zouden staan maar bepaalde *functionings* zou dat betekenen dat iemand anders -door vast te stellen wat die *functionings* zijn- al een keuze voor mensen zou hebben gemaakt van wat het goede is om te doen.

§ 3. Hoe ziet de lijst eruit?

In *Women and Human Development* beschrijft Martha Nussbaum de lijst van *Human Functional Capabilities*. Die ziet er als volgt uit:¹⁶

1. Leven. In staat zijn om te leven tot het einde van een normaal mensenleven. Niet te vroeg sterven, of te sterven voordat het leven zodanig gereduceerd is dat het niet meer de moeite waard is.

2. Lichamelijke gezondheid. In staat zijn een goede gezondheid te hebben, waaronder seksuele gezondheid, voldoende voeding en bescherming.

3. Lichamelijke integriteit. Vrij bewegen (...) zijn lichamelijke grenzen worden soeverein behandeld (...) veilig zijn voor aanvallen (...) gelegenheid hebben voor voortplanting.

4. Zintuigen, verbeelding en gedachten. De mogelijkheid hebben tot verbeelden, denken en redeneren en deze dingen op een menselijke manier te doen. (...) In de gelegenheid zijn verbeelding en gedachten te gebruiken in combinatie met het beleven en produceren van zelf-expressieve werken en evenementen van zijn eigen keuze (...). In de gelegenheid zijn de geest te gebruiken op manieren die beschermd zijn door de vrijheid van meningsuiting (...). De kans hebben te zoeken naar de uiteindelijke zin van het leven op zijn eigen manier. De mogelijkheid hebben plezierige ervaringen te beleven en onnodige pijn te vermijden.

¹⁵ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p. 78

¹⁶ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p. 78

5. **Emoties.** In staat zijn zich te hechten aan dingen en mensen buiten zichzelf. Degenen die om ons geven liefhebben, te treuren om hun afwezigheid, het ervaren van verlangen, dankbaarheid en gerechtvaardigde boosheid. Dat iemands emotionele ontwikkeling niet wordt verwoest door angst of bezorgdheid, of door traumatische gebeurtenissen van misbruik of verwaarlozing.

6. **Praktische rede.** In staat zijn een beeld te vormen van het goede en deel te nemen aan kritische reflectie over het plannen van iemands leven.

7. **Verwantschap.**

A. In staat zijn met en naar anderen te leven en deel te nemen aan verschillende vormen van sociale interactie. In staat zijn je de situatie van een ander voor te kunnen stellen en daarvoor compassie te hebben. De vaardigheid bezitten voor rechtvaardigheid en vriendschap.

B. Het hebben van een sociale basis van zelfrespect en niet-gekrenkt zijn; in staat te zijn behandeld te worden als een waardig persoon die gelijkwaardig is aan anderen. Dit brengt met zich mee dat er bescherming moet zijn op basis van ras, sekse, seksuele geaardheid, religie, kaste, etniciteit (...).

8. **Andere soorten.** In de gelegenheid zijn te leven met en met zorg voor en in relatie met dieren, planten en de wereld van de natuur.

9. **Spelen.** In staat zijn te lachen, te spelen en te genieten van recreatieve activiteiten.

10. **Controle over zijn omgeving.**

A. Politiek. In staat te zijn effectief deel te nemen aan politieke keuzes die zijn leven beïnvloeden. Het recht te hebben op politieke deelname, bescherming van het vrije woord en vereniging.

B. Materieel. De mogelijkheid hebben eigendommen te houden (...), niet alleen formeel, maar ook in termen van echte mogelijkheden. En eigendomsrecht te hebben op een gelijkwaardige manier als anderen; het recht te hebben werk te

zoeken op een gelijkwaardige manier als anderen; gevrijwaard zijn van ongerechtvaardigd onderzoek en beslaglegging.¹⁷

Lijst van Human Functional Capabilities:

1.	Leven.
2.	Lichamelijke gezondheid.
3.	Lichamelijke integriteit.
4.	Zintuigen, verbeelding, gedachten.
5.	Emoties.
6.	Praktische rede.
7.	Verwantschap.
8.	Andere soorten.
9.	Spelen.
10.	Controle over zijn omgeving.

§ 4. Hoe verhouden de punten op de lijst zich tot elkaar?

Hiermee selecteerde Nussbaum 10 elementen die voorwaarden zijn voor het ontwikkelen van de mogelijkheden van mensen. *Capabilities*, of: vrijheden. In deze vrijheden kan op verschillende manieren worden voorzien. Het gaat niet alleen om de evaluatie van de mogelijkheden die mensen hebben, maar ook over de omgeving en andere omstandigheden die invloed hebben op hoe mensen keuzes maken waarmee ze hun leven inrichten.

De lijst bevat zogenoemde 'natuurlijke goederen'; zaken als gezondheid en emotionele balans die gedeeltelijk afhankelijk zijn van omstandigheden die niet te beïnvloeden zijn. Hiervoor gelden dan ook geen garanties, maar het gaat erom een sociale basis te scheppen die aan deze *capabilities* ten grondslag ligt. Het gaat er niet om of mensen deze zaken al dan niet hebben; een deel zal ook afhangen van de persoon zelf, maar het gaat erom dat in elk geval aan de voorwaarden is voldaan om zulks mogelijk te maken.

Wat belangrijk is, volgens Nussbaum,¹⁸ is dat elk van deze *capabilities* van belang is. Het is niet mogelijk een ervan te vervangen door een andere, of door meer van een te hebben het gebrek aan een ander te compenseren. De punten zijn onderling op veel verschillende complexe manieren verbonden, vervolgt de filosoof.¹⁹

¹⁷ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p. 80.

¹⁸ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p.81

¹⁹ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p.81

Nussbaum stelt de punten 6 en 7 -praktische rede en verwantschap- centraal in de lijst. Dat wil zeggen dat alle overige punten op de lijst beschikbaar zouden moeten zijn minimaal in de mate waarin praktische rede en verwantschap deel kunnen uitmaken van de vorming van de overige *capabilities*.²⁰ Aldus is er, met andere woorden, een drempel bepaald die er moet worden gehaald in de mate waarin de *capabilities* beschikbaar zijn.

§ 5. Wat zijn de argumenten?

Wanneer we deze lijst gebruiken als visie op het goede leven, mogen we concluderen dat een leven dat goed is minimaal voldoet aan deze tien door Nussbaum verzamelde *capabilities*. Zelf verwoordt ze het als volgt: “We can see the list of capabilities as like a long list of opportunities for functioning, such that it is always rational to want them whatever else one wants.”²¹

Als argumenten om de lijst te accepteren doet Martha Nussbaum diverse uitspraken. Allereerst is de lijst in dialoog ontwikkeld; “een gevolg van jaren van crossculturele discussies en vergelijkingen tussen eerdere en latere versies laten zien dat de input van andere stemmen zijn inhoud op vele manieren heeft gevormd. Het is een vorm van *overlapping consensus*,”²² zo claimt ze.

Kort gezegd betekent deze term in dit verband dat aanhangers van verschillende levensvisies het eens kunnen zijn met deze set van vrijheden. Anders geformuleerd: De lijst beperkt zich tot die punten waarop de uiteenlopende overtuigingen elkaar overlappen. Elders omschrijft ze dat ze streeft naar een zogeheten *reflective equilibrium*,²³ oftewel dat ze bij het vormen van de lijst niet alleen gebruik maakt van haar eigen intuïties en overtuigingen, maar ook die concepties die andere personen of groepen hanteren:

“This entails that we take into account not only our own judgments, and the theoretical conceptions, but also the judgments of our fellow citizens.”²⁴

Een ander argument dat ze aanhaalt is dat de benadering ertoe beweegt “echte levens” te onderzoeken in de “materiële en sociale omstandigheden” waarin zij

²⁰ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p. 82

²¹ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p. 88

²² p. 76

²³ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p. 77, p. 102

²⁴ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p. 102

zich bevinden.²⁵ Anders gezegd: De lijst is dus gebaseerd op het gedrag dat echte mensen in hun leven vertonen in plaats van op een abstract idee.

Voorts maakt Nussbaum impliciet duidelijk dat haar lijst gestoeld is op intuïtie als ze zegt: “The intuitive idea behind the approach is...”²⁶ en “the intuitive conception of human functioning and capability demands continued reflection and testing against our intuitions.”²⁷

Hiermee expliqueert Nussbaum tegelijkertijd dat haar lijst geen absolute onveranderlijke lijst is, maar één die specifiek moet worden ingevuld naar gelang locatie en tijd.²⁸ Dit lijkt mij voldoende reden om de handschoen op te pakken en te bezien in hoeverre de theorie correspondeert met het leven in de stad en er al naar gelang de bevindingen een vrijheid aan toe te voegen, of te bezien of bepaalde dingen moeten worden gewijzigd of weggelaten.

²⁵ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p.71

²⁶ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p.71

²⁷ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p. 77

²⁸ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p.77

3. De stedelijke ervaring blootgelegd

Om te kunnen zien welke elementen van het stadsleven op het eerste gezicht relevant zouden kunnen zijn voor een theorie over het goede leven, dienen we nader in te gaan op hoe het stadsleven eruit ziet. Dit hoofdstuk heeft tot doel kenmerken te destilleren van het leven in de stad; oftewel het in kaart brengen van de stedelijke leefervaring. Allereerst komt het begrip stad aan de orde; om duidelijk te maken wat het begrip 'stad' hier precies betekent.

§ 1. Wat is een stad?

Om te kunnen beoordelen waaruit die stedelijke leefervaring bestaat, is het van belang om vast te stellen wat we precies onder het begrip 'stad' verstaan. De definitie wordt makkelijk gebruikt, maar het definiëren ervan is minder eenvoudig omdat er vele verschillende opvattingen zijn over wat een stad is. Zo zijn er bijvoorbeeld lang niet overal wetten van kracht die een plaats de status van stad geven en waar dit wel het geval is, kunnen diverse criteria gelden.²⁹

Een van de punten waarop kwalificatie mogelijk zou zijn, is het aantal inwoners. Over het algemeen bedoelen we met een stad immers een plaats waarin veel mensen wonen. Wellicht is het niet nodig om een absoluut aantal aan het predicaat te verbinden, kunnen we hier volstaan met het aantal inwoners te bekijken in verhouding tot de bevolkingsdichtheid van het omliggende gebied; in een stad is de bevolkingsdichtheid groter dan op het omliggende platteland.

Misschien nog wel belangrijker zijn echter bepaalde kenmerken die een stad typeren; dat het een gebied is waarin veel problemen zijn verzameld, maar die ook centra zijn van vernieuwing, kunst en cultuur. Een plaats die vertier biedt aan zowel zijn eigen inwoners als die van omliggende –veelal kleinere- woonplekken. Een ander kenmerk van de stad is dat het merendeel van de bevolking werkzaam is buiten de agrarische sector, zoals Rusland dat bijvoorbeeld eist van zijn steden.³⁰

De stad die we met deze criteria hebben gedefinieerd is een Westerse hedendaagse stad vergelijkbaar met, bijvoorbeeld, Rotterdam, Amsterdam of Antwerpen.

§ 2. Waarom mensen naar de stad trekken

De Rotterdamse havenarbeider H. Mol schreef in 1920 een beeldend verhaal dat vroeger verteld werd over de stad: "Af en toe kwamen familieleden van plaatsgenoten, die vroeger naar Rotterdam waren gegaan met plezierboot of

²⁹ The world Factbook /Wikipedia: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Stad>

³⁰ Wikipedia. <http://nl.wikipedia.org/wiki/Stad>

trein eens een daagje over. Zij branieden met dikke sigaren in het hoofd, met hun confectiepakken en gleufhoeden door het plaatsje waar wij woonden en sneden in kleine kroegjes op van het grote stuk geld dat zij verdienden. Voor geen geld gingen zij weer naar hun vroegere negorij terug... En zij vertelden dan pikante bijzonderheden van het grote stadsleven, bestelden luidruchtig een rondje en smeten een geldstuk op de toonbank dat het kletste. En weken lang was dan zo'n bezoek het onderwerp van alle gesprekken en nam menige kerel zich voor zijn geluk ook eens te gaan beproeven. En vrouwen ruzieden tegen hun mannen dat zij geen courage hadden om naar de stad te trekken en veel geld te verdienen zoals die anderen. Zij zouden wel blijven en langzaam en zeker verhongeren.”³¹

De verstedelijking in Nederland kwam op gang ten tijde van de industrialisatie, eind 19^e eeuw. Musterd en De Pater constateren in Randstad Holland een verband tussen de groeiende industrie en de groeiende bevolking. De aantrekkingskracht van steden valt te verklaren doordat steden -anders dan dorpen- verzamelplaatsen zijn van macht en kapitaal, goede transport- en communicatieverbindingen, de meeste (goed opgeleide) arbeidskrachten, innovatie en creativiteit.³²

Dat maakte dat in steden een gunstig productiemilieu voor fabrieken en bedrijven (die behalve werknemers ook een afzetmarkt hadden.) Dat had weer aantrekkingskracht op meer mensen; die dachten dat ze in de stad meer kans hadden op een beter leven.

Dit is een globaal beeld van wat het is dat mensen naar de stad trekt. Dat beeld wordt bevestigd door de enquêtes die Fischer heeft afgenomen en waarover hij schrijft in *The Urban Experience*. Daaruit blijkt dat verwachtingen, idealen en hoop, belangrijke redenen zijn voor mensen om naar de stad te trekken. De stad heeft aantrekkingskracht op 2 soorten mensen: de *misfits* –oftewel; mensen die overal buiten vallen- en de getalenteerden.³³ Beide groepen mensen verwachten in de stad meer kans te maken op werk, meer kans te hebben om hun ambities te verwezenlijken.

Ook de bevindingen van Engbersen onderschrijven het beeld: “Het werken in de Rotterdamse haven bood migranten (van het platteland) de mogelijkheid tot verbetering van hun positie, maar garandeerde geen bestaanszekerheid.”³⁴

Anderzijds is het leven in de stad ook vaak een vlucht voor het plattelandsleven. Redenen om daar weg te trekken zijn, zo ontdekte Fischer: “a need to escape rural famine, disorder, or expulsion (.....)and to escape constricting families. But the essential lure is economic improvement.”³⁵

³¹ Randstad Holland, Internationaal regionaal lokaal. Sako Musterd en Ben de Pater. Van Gorcum, Assen 1994. p.14

³² Randstad Holland, Internationaal regionaal lokaal. Sako Musterd en Ben de Pater. Van Gorcum, Assen 1994.

³³ blz 88, *The Urban Experience*

³⁴ blz 14, *De Verborgene Stad*, Engbersen.

³⁵ blz 87 *The Urban Experience*

Deze paragraaf sluit ik af met een citaat van stads criticus Lewis Mumford , volgens wie de voortdurende stroom van mensen die naar de stad trekken met hun verlangens en hun hoop, de beloften van de stad in leven blijven: "These rural folk replenished the city with their blood, and still more with their hopes."³⁶

§ 3. Geluk in de stad

Een aspect dat niet direct van invloed is op het goede leven, maar desondanks moeilijk kan worden genegeerd is dat niet onomstotelijk vaststaat dat de mate van het geluk dat de stadsbewoners ervaren groter is ten opzichte van de mensen op het platteland. In ontwikkelingslanden rapporteerden citydwellers omstreeks 1960 evenveel of meer geluk dan mensen op het platteland.³⁷ In de VS constateert men in 1981 echter: "Urban life does not seem to impair mental well being, but seems at least in America today, to reduce expression of happiness."³⁸

Een daling van het beleefde geluk is daarvoor echter niet noodzakelijk de oorzaak. Er zijn ook andere mogelijke oorzaken te noemen. Zoals: Een toegenomen eerlijkheid van de ondervraagden of een toegenomen bewustzijn van het leven in de stad en de hogere kosten die het stadsleven met zich meebrengt³⁹.

Aan het begin van deze paragraaf schreef ik dat het aspect geluk niet direct van invloed is op het goede leven. Voor de volledigheid leg ik hier uit waarom dat volgens mij het geval is. Geluk is namelijk niet direct van invloed op wat het goede leven inhoudt omdat het een subjectieve ervaring is. Daardoor kan het voor iedereen anders zijn, zonder dat duidelijk is waarom. Geluk kan wel een reden zijn die mensen aangeven om te verhuizen, maar eerder dan dat geluksgevoel is het interessant om te bekijken welke concrete drijfveer daaronder schuilgaat. Zo valt beter vast te stellen wat van invloed zou kunnen zijn op het goede leven.

§ 4. Verbeterde (?) mogelijkheden

Opvallend is het aantal verbeterde mogelijkheden die mensen aangeven te hebben in de stad. Beter scholing en meer keuze in de soort scholing is een eerste. Medische voorzieningen zijn voorts vaak beter uitgerust en makkelijker te bereiken dan op het platteland; dat brengt ons tot een volgende factor: in de stad vinden mensen betere verbindingen om zich te verplaatsen.

³⁶ p. 87. Fischer, Claude (1984). *The Urban Experience. Second Edition*. University of California, Berkely.

³⁷ p. 197 Fischer, Claude (1984). *The Urban Experience. Second Edition*. University of California, Berkely.

³⁸ p.197, Fischer, Claude (1984). *The Urban Experience. Second Edition*. University of California, Berkely.

³⁹ p.197, Fischer, Claude (1984). *The Urban Experience. Second Edition*. University of California, Berkely.

Die factor is eind twintigste eeuw bijzonder actueel met een opwaardering van het stedelijk wonen tot gevolg, met als achterliggende oorzaak: Weinig tijd. Het is voor mensen met een krap tijdbudget van belang dat de nabije leefomgeving alles biedt wat zij nodig hebben.

Weinig betoog behoeven de toegenomen opties tot vermaak: een theater, bioscopen, een keur aan gespecialiseerde restaurants en café's, sportvoorzieningen, misschien een dierentuin. En vergeet niet het aantal winkels en hun grotere aanbod.

Wat ik niet kon terugvinden in de literatuur, maar wat mij min of meer vanzelfsprekend lijkt; is de toegenomen afstand tot de natuur. Dat is dus een *capability* die erop achteruit gaat wanneer iemand trekt van platteland naar stad. Dit element wordt echter niet aangegeven als reden om te verhuizen naar het platteland. Mensen die dat doen, blijken dat vooral te doen om te ontsnappen aan overlast.⁴⁰ Wat die 'overlast' precies inhoudt, wordt niet duidelijk gemaakt in de geraadpleegde literatuur.

§ 5. De balans opmaken

Door te bezien of de lijst van Human Functional Capabilities praktisch verenigbaar is met de kenmerken van het hedendaagse stadsleven, kunnen we nagaan of dit ons redenen in handen geeft om te concluderen dat onze visie op het goede leven correct is, of om juist de lijst *capabilities* uit te breiden of aan te passen. Kort samengevat komt het er voor het grootste deel op neer niet dat het mensen in dorpen aan *capabilities* ontbreekt, maar juist dat mensen die naar de stad verhuizen er meer specifieke invulling aan willen geven.

Daarmee bedoel ik dat zij in de stad uitgebreidere mogelijkheden hebben hun *capabilities* vorm te geven. Bijvoorbeeld: In het dorp hebben zij de *capability* werk te zoeken, maar in de stad kunnen ze kiezen welke soort werk ze willen zoeken. In een dorp zijn zij in de gelegenheid te genieten van recreatieve activiteiten, maar in de stad is de diversiteit van recreatieve activiteiten groter, dus hebben mensen de kans te kiezen voor die activiteiten die bij hun persoonlijke voorkeuren passen.

Mensen die van het platteland verhuizen naar de stad willen dus kennelijk de keuze hebben voor de vorm en/of de kwaliteit waarin de voorwaarden om bepaalde *capabilities* om te zetten in *functionings* voorhanden zijn, zoals bijvoorbeeld het geval lijkt bij nummers 1,2,4,9 uit de lijst (zie tabel op p. 10). Tegelijkertijd beperken zij vrijwillig de invulling die zij kunnen geven aan andere *capabilities*, zoals de nabijheid van natuur en andere levensvormen (nummer 8) en mogelijk de nabijheid van naasten (een aspect van nummer 4).

⁴⁰ Engbersen, Godfried en Burgers Jack (2001). *De verborgen stad. De zeven gezichten van Rotterdam*. Amsterdam University Press, Amsterdam p. 68

Een speciale vermelding verdient het element verwachtingen, idealen en hoop voor de toekomst, die belangrijke redenen zijn voor mensen om naar de stad te trekken; maar die mijns inziens ontbreekt in de *list of capabilities*. In het volgende hoofdstuk zal ik hierop uitgebreider ingaan.

4. Het goede leven ontmoet de stedelijke ervaring

Met in ons achterhoofd het doel een duidelijker beeld te krijgen van wat het goede leven inhoudt, lijkt het me tijd om te bekijken hoe de lijst met *Human Functional Capabilities* concreet te verenigen is met de hedendaagse realiteit van het stadsleven. Zoals ik al vaststelde aan het eind van hoofdstuk 3 lijken op het eerste gezicht alle punten van de lijst met *capabilities* in meer of mindere mate aanwezig te zijn in het stadsleven. Op 2 punten lijkt het aanvankelijk mis te gaan: de natuur en de toekomstdromen. In dit hoofdstuk zoom ik daarop in.

§ 1. Natuur

Bij het toetsen van de Human Functional Capabilities aan het stadsleven vielen enkele zaken op die niet, of slechts gedeeltelijk, het geval leken te zijn. Het meest duidelijk is dat aan de hand bij punt 8 van de lijst; 'In de gelegenheid zijn te leven met en met zorg voor en in relatie met dieren, planten en de wereld van de natuur.' Het is juist dat de plattelandsbewoners op dit punt in het voordeel zijn ten opzichte van de stadsbewoners. Echter, dit hoeft niet te leiden tot aanpassingen op de lijst omdat Martha Nussbaum in haar toelichting op de verzameling Human Capabilities expliciet kenbaar maakt dat het hebben van de keuze van belang is:

"In my own approach (...) the use of the list is facilitative rather than tyrannical: if individuals neglect an item on the list, this is just fine from the point of view of the political purposes of the list, so long as they don't impede others who wish to pursue it."⁴¹

Mensen kunnen er, kortom, voor kiezen om bepaalde punten op de lijst buiten beschouwing te laten. Wanneer zij dit doen, is dat geen argument tegen dat punt op de lijst, vindt Nussbaum. Het lijkt duidelijk dat mensen die verhuizen naar een stad er bewust voor kiezen minder in contact te zijn met de natuur. Maar hoe staat het dan met mensen die niet kiezen voor het wonen in een stad, maar voor wie dit simpelweg een gegeven is? Kinderen zijn daarvan een voorbeeld.

Wie in de stad geboren wordt, of daar moet blijven omdat degene die verantwoordelijkheid over hem/haar draagt dat wil, heeft geen vrije keus om de stad te verlaten om de natuur op te zoeken. Daar staat tegenover dat 'natuur' een vrij breed begrip is. In de lijst van *capabilities* is niet vastgesteld dat er een bepaald aantal soorten dieren moet zijn, er is geen oppervlakte vastgelegd dat beplant moet zijn met een minimale variëteit aan bomen, bloemen of struiken.

⁴¹ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p. 96.

De meeste steden hebben een park met een boom of bosschage hier of daar, onkruid dat woekert langs de weg, soms zijn er tuinen. En dieren zijn er zeker; al is het maar in de vorm van een kinderboerderij, huis- of zwerfdieren, insecten of desnoods geregeld een vlucht overvliegende trekvogels.

§ 2. Futurum

Een belangrijke voorwaarde voor het goede leven is volgens de CA het hebben van de juiste mogelijkheden. En de kans die te vervullen. Ook in het stadsleven blijken mogelijkheden een belangrijk punt te zijn. De uitgebreide mogelijkheden die mensen hier hebben blijken een toevoeging te zijn die de stad voor veel mensen aantrekkelijker maakt dan het dorpsleven.

Wat echter vooral opvalt in de studies naar de stad is dat wat de mensen die naar de stad trekken met elkaar gemeen hebben. Dan blijkt dat het de verwachtingen voor de toekomst zijn die een aanzuigende werking hebben op nieuwe stadsbewoners. De hoop op een beter leven in de toekomst, ook al zijn alle *capabilities* die voorkomen op de lijst van Human Functional Capabilities ook te vervullen in een dorp.

Dit aspect speelt in verschillende opzichten een rol bij stadsbewoners. Het komt erop neer dat mensen ernaar streven cultureel, maatschappelijk en economisch vooruit te komen. Dat ze in staat zijn iets over langere tijd te bekijken; er moet groei mogelijk zijn. Overigens is dit ook het geval bij diegenen die wegtrekken uit de stad: Mensen streven dan ook ergens naar, hebben ook een toekomstverwachting: zij willen dat de overlast⁴² afneemt. Die verwachting voor de toekomst is, naar mijn mening, een *capability* die ontbreekt op de lijst.

§ 3. Wat zegt dat?

Het principe van het formuleren van een goed leven in termen van *capabilities*, zoals Martha Nussbaum doet in de Capabilities Approach, werkt mijns inziens goed. Op het uitgangspunt van deze theorie heb ik in feite geen aanmerkingen. Iets kritischer sta ik tegenover de samenstelling van de lijst van *Human Functional Capabilities* zoals die er nu ligt.

Redenen voor die kritische houding zijn voor mij niet zozeer de kritische opmerkingen van anderen, onder wie bijvoorbeeld Robeyns die betoogt dat de lijst weinig concreet is en daardoor te algemeen:

“Most of her capabilities are at such a high level of generality, that undemocratic local decisionmaking can lead to democratically illegitimate lists.”⁴³

⁴²Engbersen, Godfried en Burgers Jack (2001). *De verborgen stad. De zeven gezichten van Rotterdam*. Amsterdam University Press, Amsterdam p. 68

⁴³ Robeyns 2004 paper submitted to Journal of Human Development.

Ik denk namelijk dat Nussbaum deze kritiek ondervangt door te verwijzen naar de voorwaarde dat punten 6 en 7 uit de lijst -praktische rede en verwantschap- centraal staan. Omdat alle overige punten op de lijst beschikbaar zouden moeten zijn minimaal in de mate waarin praktische rede en verwantschap deel kunnen uitmaken van de vorming van de overige *capabilities* is er een drempel opgeworpen die misbruik van de lijst voorkomt.

Waar mijn kritiek wél vandaan komt, is een toets met een concrete situatie – in lijn met de aansporing van Nussbaum zelf⁴⁴- in dit geval het stadsleven. Er is hier geen sprake van dat een van beide leefomgevingen de kritische waarde van *capabilities* niet haalt. Sommige mensen zijn ronduit content met de mogelijkheden en faciliteiten die op het platteland of in een dorp aanwezig zijn, anderen hebben specifiekere wensen op bepaalde gebieden en kiezen voor een stad. Beide groepen maken de keuze voor een leven in de stad of juist erbuiten echter niet alleen op basis van een bepaalde keuzevrijheid die hen kans geeft hun behoeften specifiek in te vullen. Zij doen dit ook op basis van verwachtingen, idealen en hoop; met een toekomstvisie dus.

Dit aspect kan ik echter niet terugvinden in de lijst van Human Functional Capabilities. De lijst van Martha Nussbaum beschrijft vooral een momentopname; een situatie waarin de diachrone dimensie van het leven noch de toekomstplannen een rol spelen. Dit strookt niet met de schets van het stadsleven waarin dus juist dit aspect naar voren kwam als een grote drijfveer voor mensen om in beweging te komen. Dit wekt de suggestie dat het element toekomstdromen, wensen, hoop of verwachtingen voor de langere termijn een grotere rol zou moeten spelen in de lijst van Human Capabilities.

De vraag is nu of de suggestie dat een bepaald punt onterecht niet in de lijst is opgenomen op zichzelf een legitiem argument is om de lijst aan te passen. Een eerste tegenwerping tegen een aanpassing op deze grond zou kunnen zijn dat het aspect onderdeel uitmaakt van punt 4; Zintuigen, verbeelding en gedachten. De mogelijkheid hebben tot verbeelden, denken en redeneren en deze dingen op een menselijke manier te doen. (...) In de gelegenheid zijn verbeelding en gedachten te gebruiken in combinatie met het beleven en produceren van zelf-expressieve werken en evenementen van zijn eigen keuze (...) etc.

Het gaat echter niet alleen over de verbeelding, die is inderdaad opgenomen in de lijst bij punt 4. Maar het gaat ook over of de mogelijkheid bestaat daar iets mee te doen. Zoals Nussbaum zelf elders aangeeft: 'And we ask not just about the resources that are sitting around, but about how those do or do not go to work'.⁴⁵

De toekomstdromen ontstonden op de ene plek, de verwachtingen die daarbij kwamen zorgden ervoor dat mensen de keuze maakten in beweging te komen in

⁴⁴ 'It can always be contested and remade.' Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p. 77

⁴⁵ Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York. p.71.

een poging deze mogelijkheid te vervullen. Aldus lijkt me dit aspect van cruciaal belang: Er moet een drijfveer zijn om een keuze te maken iets met verwachtingen en idealen te doen, kortom: om mensen in beweging te laten komen. Anders gebeurt er niets.

Een tweede mogelijke bedenking tegen de aanpassing op grond van de suggestie is dat de lijst niet is bedoeld als een onuitputtelijke bron van wat het leven de moeite waard maakt. Zo legt Nussbaum zelf al uit in *Women and Human Development*:

“...if they pursue an item not on the list, that is to be expected, and exactly what the list is meant to make possible.”⁴⁶

Maar aan de andere kant geeft Nussbaum zelf al aan dat de lijst moet kunnen worden aangepast al naar gelang de tijd en de plaats. Bovendien geeft ze zelf nauwelijks overtuigender argumenten voor het accepteren van de punten die het wel gehaald hebben tot de lijst.

De belangrijkste punten zijn dat de lijst intuïtief is en in dialoog ontwikkeld. Dat er een overlapping consensus bestaat voor de capabilities op de lijst. Dat de toekomstverwachting een belangrijke beweegreden blijkt voor mensen is een bewijs op basis van gedrag. Als we van mening zijn dat wat mensen vinden belangrijk is, dan zou het punt dus moeten zijn terug te vinden in de lijst. Dat betekent dat de lijst moet worden uitgebreid met een extra *capability*, of dat het op zijn minst wenselijk is een duidelijke verfijning aan te brengen.

Een van de zaken die me hier verder relevant lijkt, is wat Nussbaum schrijft over hoe we niet voor anderen kunnen bepalen welke *functionings* voor hen belangrijk zijn: “Even if we feel confident that we know what a flourishing life is, and that a particular function plays an important role in it, we do not respect people when we drag them into this functioning.”⁴⁷

De *capability* die ik voor ogen heb, valt niet in deze categorie. Het is in mijn opinie nog geen keuze in uitvoering. Toekomstdromen, idealen en verwachtingen zijn niet meer dan een motor die mensen nodig hebben om een keuze te maken iets te doen met de mogelijkheden die voorhanden zijn, kortom: om mensen in staat te stellen hun *capabilities* om te zetten in hun zelfgekozen *functionings*.

Dat werpt de volgende kwestie op, namelijk: als dat punt in de lijst zou moeten komen, hoe zou het er dan uit moeten zien?

⁴⁶ p.95 Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York.

⁴⁷ p.88 Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York.

Ik denk dat in deze *capability* drie zaken van belang zijn. Allereerst moet het duidelijk zijn dat het gaat om het vermogen uit het heden te stappen en vooruit te blikken naar de toekomst. Dat illustreert dat het niet gaat om een statische situatie, maar ook om de lijn van het verleden naar de toekomst.

Een ander aspect dat niet in deze *capability* mag ontbreken is dat van vertrouwen. Zonder voldoende vertrouwen, in de omgeving of in de eigen capaciteiten, is het moeilijk om een keuze te maken en die vervolgens uit te voeren.

Het derde punt waar het hierbij om draait is dat het gaat om verandering. De lijst geeft een minimum, maar het vermogen in te zien dat in principe de mogelijkheid bestaat te kiezen voor een verandering van de situatie, die wellicht beter uitpakt, kan mensen ertoe bewegen een keuze die mogelijk is ook daadwerkelijk te maken.

Zo kom ik op de volgende uitbreiding van de lijst van Human Functional Capabilities:

11. Verandering. Erop kunnen vertrouwen dat het mogelijk is veranderingen aan te brengen voor het leven in de toekomst.

Het eerste waar ik aan denk wanneer ik dit punt op deze wijze formuleer, is de frase die Nussbaum aanhaalt wanneer ze een definitie geeft van overlapping consensus: "That people may sign to this to this conception as the freestanding moral core of a political conception, without accepting any particular metaphysical view of the world, any particular comprehensive ethical or religious view, or even any particular view of the person or of human nature."⁴⁸

Door te veronderstellen dat mensen vertrouwen nodig hebben om in beweging te komen, lijkt me een visie op de menselijke natuur. Toch denk ik niet dat dit het punt ondergraaft, want ook voor andere punten op de lijst geldt dat er een visie op de menselijke natuur wordt gebruikt; zoals bijvoorbeeld wanneer wordt gesteld dat mensen in staat moeten zijn om emoties te hebben (punt 5), verbintenissen aan te gaan (punt 7) of te zoeken naar de zin van het leven (punt 4). Wanneer dit punt een hard criterium is, zouden dus veel meer punten geschrapt moeten worden. Wellicht blijft er dan zelfs niet veel meer over op de lijst.

Ik denk dan ook dat het niet nodig is het punt opnieuw te formuleren om ervoor te zorgen dat het niet uitgaat van een bepaalde visie op de menselijke natuur. Het gaat –kortom– om een basale kwestie, die mij noodzakelijk lijkt voor een goed leven.

⁴⁸ p.76 Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York.

Conclusie

We leven in een tijd van urbanisatie. Meer dan de helft van de aardbewoners is woonachtig in de stad en de verwachting is dat het percentage stedelingen in de toekomst almaar zal groeien. De woonplaats is echter nooit een onderwerp geweest in de filosofische zoektocht naar het goede leven, ook niet al naar gelang de klassieke theorieën zich ontwikkelden tot een actuele theorie. En dat is opmerkelijk, want de invulling van het hedendaagse stadsleven verschilt aanzienlijk van het leven dat plaatsvindt in de natuur of op het platteland.

Deze discrepantie zette me ertoe aan om te onderzoeken hoe een hedendaagse theorie van het goede leven correspondeert met het leven in een contemporaine Westerse stad. En, in aanvulling daarop, of we op grond van deze toets aanpassingen zouden moeten doen aan het leven in de stad, of aan de theorie van het goede leven.

De filosofe Martha Nussbaum heeft in lijn met het gedachtegoed van Aristoteles de Capabilities Approach (CA) uitgewerkt, een benadering die mogelijkheden die mensen hebben centraal zet als basisvoorwaarde voor hun ontwikkeling. Die basisvoorwaarden (*capabilities*; ook wel vertaald als handelingsmogelijkheden of vrijheden) nam ze op in een lijst van zogeheten Human Functional Capabilities. Binnen de theorie staan de menselijke mogelijkheden centraal. Het hebben van mogelijkheden is een *capability*, waarbij het erom gaat dat mensen in de gelegenheid zijn, of, in andere woorden: de vrijheid hebben om iets te doen.

Het verwezenlijken van mogelijkheden zelf is geen *capability*, maar een uitvloeisel daarvan: Het hebben van een *capability* is een voorwaarde voor het ontwikkelen van mogelijkheden.

Wanneer we de stad bekijken valt vooral op dat de mogelijkheden die mensen zeggen te hebben zijn uitgebreid: dat betekent betere voorzieningen en meer keuzemogelijkheden van zaken die over het algemeen zijn terug te vinden in de lijst. Met uitzondering van het punt 'natuur', waarover de beschikking –zo mogen we aannemen- is afgenomen. De grootste afwijking ten opzichte van de *list of Human Capabilities* is het element verwachtingen, idealen en hoop voor de toekomst, die een belangrijke reden blijkt voor mensen om naar de stad te trekken; maar wier aanwezigheid mijns inziens ontbreekt in de *list of Human Capabilities*.

De lijst van Martha Nussbaum beschrijft vooral een situatie van vandaag de dag, waarin gebeurtenissen uit het verleden noch plannen voor de toekomst een rol spelen. Maar dat het aspect zo'n grote rol speelt in het leven van duizenden, miljoenen mensen wekt wel de suggestie dat het element thuishoort in de lijst van *Human Capabilities*.

Deze suggestie wordt gerechtvaardigd doordat punt voldoet aan alle door Nussbaum gestelde criteria die beargumenteren waarom wij de lijst zouden moeten accepteren. De lijst is intuïtief en in dialoog ontwikkeld. Daarbij bestaat er een overlapping consensus voor de *capabilities* op de lijst. Dat is ook het geval

bij het punt van de toekomstverwachting. Voorts is het zo dat er een krachtige drijfveer nodig is die mensen beweegt de keuzes te maken die de *capabilities* omzetten in *functionings*. Daarom denk ik dat dit ons voldoende redenen in handen geeft om te kunnen concluderen dat een uitbreiding van de lijst op zijn plaats is. Meer specifiek een uitbreiding met:

11. Verandering. Erop kunnen vertrouwen dat het mogelijk is veranderingen aan te brengen voor het leven in de toekomst.

Literatuur

CIA, The World Factbook, 2010: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

Engbersen, Godfried en Burgers Jack (2001). *De verborgen stad. De zeven gezichten van Rotterdam*. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Eskens, Erno (2000). *Filosofische reisgids voor Nederland en Vlaanderen*. Uitgeverij Contact, Amsterdam.

Fischer, Claude (1984). *The Urban Experience. Second Edition*. University of California, Berkely.

Harvard: <http://cyber.law.harvard.edu/bridge/Philosophy/essay3.txt.htm>

Musterd, Sako en De Pater, Ben (1994) *Randstad Holland. Internationaal, regionaal, lokaal*. Van Gorcum, Assen.

Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, New York.

Robeyns Ingrid (2003). The Capability Approach: An Interdisciplinary Introduction. Written for the Training Course preceding the 3rd International Conference on the Capability Approach, Pavia, Italy, on 6 September 2003.

Robeyns, Ingrid (2004). The capability approach: a theoretical survey. *Journal of Human Development*.

Van Tongeren, Paul (2004). *Deugdelijk leven. Inleiding in de deugdeethiek*. Sun Nijmegen p. 28-54

(2007) *Encyclopedie van de filosofie van de Oudheid tot vandaag. Termen, begrippen, namen en stromingen*. Boom. p. 36